folklor/edebiyat, cilt:19, sayı:73, 2013/1

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AŞIK OYUNLARI

Heval Bozbay*

GİRİŞ

Aşık kemiği, dört ayaklı memelilerin arka ayaklarının diz kısmında, insanların ise ayak bileğinde bulunan bir kemiktir. Çift toynaklılardan koyun, keçi ve geyik gibi hayvanların aşık kemiği, altı yüzlü, köşeli, küçük ve çok düzgün biçimlidir (Dandoy, 1996: 51 ve Fig. 3) (Levha 1: Aşık kemikleri). Aşık kemiği avuç içinde veya

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, A416, Tınaztepe Yerleşkesi, Buca / İzmir. hevalbozbay@gmail.com

parmaklar arasında tutmaya ve fırlatmaya da son derece uygundur. Tüm bu özellikleri ve ayrıca, nispeten kolay ulaşılabilir olması nedeniyle, çeşitli oyunlarda, çoğunlukla zar gibi bir işlevde olmak üzere, çok sık kullanılmıştır. Arkeolojik kalıntılardan, görsel sanat eserlerinden ve yazılı kaynaklardan bilinebildiği kadarıyla, aşık kemiği ile oynanan oyunların tarihi çok eskilere gitmektedir. Bu oyunlara, ufak tefek farklılıklarla dünyanın hemen her yerinde, her kültürde de rastlanır.

Bu yazıda ilk olarak arkeoloji, etnoarkeoloji, tarih gibi bilimlerin verilerinden faydalanılarak aşık oyunlarının tarihi ele alınacak; ikinci aşamada ise günümüzde ve/ya yakın geçmişte Anadolu'da aşık kemiği ile oynanan oyunların etnografik araştırmalara dayanan bir tasnifi yapılacak ve bu oyunlarda kullanılan terim ve deyimlere, oyunların nasıl oynandığına ve kurallarına kısaca yer verilecektir.

ARKEOLOJİK VE TARİHİ KAYITLARDA AŞIK OYUNLARI

Dünyanın hemen her yerinde, ancak bilhassa Yakındoğu bölgesinde, Neolitik Dönem'den itibaren birçok arkeolojik yerleşmede, çeşitli bağlamlarda, aşık kemikleri veya bu kemiğin çeşitli malzemelerden yapılmış kopyaları ortaya çıkarılmıştır (Russell, 2003: 78; Minniti & Peyronel, 2005: 16-17, Table 4A; Boehmer, 1972: 35, 181, 203, Tafel: I, LXV, LXVVI). Bunların çoğu mezarlara ölü armağanı olarak bırakılan aşık kemikleridir (Bilgen, 2004; Mellink, 1956: 43-44; Russell, Pawlowska & Martin, 2003: 70). Mezarlar dışında, konutlarda (Bejenaru, Monah & Bodi, 2010), tapınak olduğu düşünülen mekânlarda (Duru, 1992: 156), depolama birimlerinde (Russell, Twiss, Pawlowska & Henton, 2006: 147-148, Fig.: 122) ve dükkân olduğu düşünülen mekânlarda (Lloyd & Mellaart, 1955: 46) da aşık kemikleri ortaya çıkarılmıştır.

Aşık kemiğinin bir oyunda kullanılmış olabileceğini gösteren ilk örnek, Konya-Çatalhöyük'te, Neolitik Dönem tabakalarında ortaya çıkarılmıştır. Bir yapı içerisinde, siyah ve beyaz renklerde, küçük boyutlu, yuvarlak biçimli çakıl taşlarıyla, koyun ve keçiye ait, bir kısmı işlenmiş, 129 adet aşık kemiği bir arada bulunmuştur (Dally, 2006: 155). Bunların bir oyunda kullanıldığı kesin değildir. Başka bir amaçla da kullanılmış, bir araya getirilmiş olabilirler. David, Yunan ve Roma kültürlerinde farklı büyüklük ve renklerdeki çakıl taşları, ok uçları, aşık kemikleri ve zarların hep birlikte, kehanette bulunmak için kullanıldığını belirtir (1955: 7). Çatalhöyük'teki bu örnekler de oyundan başka, bir tür kehanet faaliyetinde de kullanılmış olabilir.

Kazılarda ortaya çıkarılmış aşık kemiklerinin bir oyunda kullanılmış olabileceğine dair kesin bir veri yoktur. Günümüzde aşık kemiği yalnızca oyunlarda kullanıldığından, arkeologlar aşık kemiği bulduklarında bunları genellikle oyunla ilişkilendirirler, ancak bunlar takı, ağırlık, marka, şans sembolü gibi farklı işlevlerde de kullanılmış olabilirler.

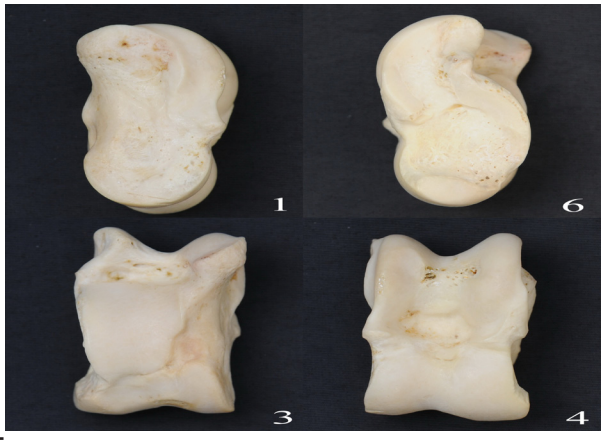
Geç Hitit Dönemi krallıklarından biri olan Karkamış'ta (Gaziantep) ortaya çıkarılan bir duvar kabartması, aşık oyununa dair bilinen en eski veriyi sunar. Şehrin krallarından biri olan Kamanis ve kardeşlerini gösteren, MÖ 8. yüzyıla tarihlenen kabartmanın sol alt köşesinde iki kişi yere çömelmiş, aralarındaki sehpa veya tabure benzeri bir eşyanın üzerinde, karşılıklı

aşık oynarken gösterilmiştir (Levha 2: Karkamış kabartması).* Hemen sağdaki sahnede ise ayakta duran iki kişi topaç benzeri bir oyun oynamaktadır.

Yunan ve Roma dünyasında aşık kemiğiyle** oynanan oyunlar çok yaygındır. Antik dönem yazarlarından bazıları eserlerinde aşık oyunlarından ve nasıl oynandıklarından söz etmiştir.*** Ayrıca heykel, kabartma, resim gibi görsel sanat eserlerinde de aşık oyunu oynayan kişiler sık sık betimlenmiştir. Bu nedenle Yunan ve Roma dönemlerinde oynanan aşık oyunlarıyla ilgili daha detaylı bilgilere sahibiz.

Yunan ve Roma dünyasında, aşık kemikleriyle oynanan barbut benzeri bir tür oyun / kumar bir hayli yaygındır. Bu oyunda aşık kemiğinin birbirinden farklı olan her bir yüzüne bir puan verilir. Dar yüzlerden içi oyuk, kenarı yüksek ve hafif kavisli olanı 6, kenarı düz ve yüzeyi dalgalı olanı 1, geniş yüzlerden içbükey olanı 4, dışbükey olanı ise 3 puandır (Neils, 1992: 234), (Levha 3: Aşık kemiği puanları). Dört adet aşık kemiği zar gibi atıldıktan sonra

* Oyuncuların başları hizasındaki yazıda, sağdaki oyuncunun, Sikara (Kamanis'in kardeşlerinden biri) olduğu yazar (Yard. Doç. Dr Hasan Peker ile yazışma).

** Yunancada aşık kemiği astragalos (çoğulu: astragaloi), Latince'de ise talus (çoğulu: tali).

*** Herodotos, aşık oyununun yanı sıra zar, top vb oyunları da kıtlık dönemlerinde açlıklarını unutmak için, Lidyalıların icat ettiklerini ve bununla övündüklerini yazar (Herodotos, I. 94).

her birinin üste bakan yüzüne göre oluşan puan, atan oyuncunun kazanıp kazanmadığını belirler. Puanların çoğuna tanrı, tanrıça, kahraman ve ünlü şahıs isimleri verilmişti. En yüksek puan, dört farklı yüzün geldiği *Aphrodite* veya *Venüs*, en düşük puan ise dört aşığın da aynı (1) geldiği *Köpek* veya *Akbaba* idi (David, 1955: 3). Ayrıca aşık kemiklerinin üzerine de çeşitli tanrı(ça) ve kahramanların isimleri kazınırdı (Amandry 1984; Ekin Meriç, 2007: 44, Levha: 121, Ast 1). Bu oyuna benzeyen bir tür fal / kehanet yöntemi ise dinsel geleneğin bir unsuru haline gelmişti. Tapınaklarda bu fal için aşık kemikleri bulunduruluyordu (Meriç, 1996: 37; David, 1955: 7). Ancak oyunun mu kehanete, kehanetin mi oyuna öncülük ettiğine dair kesin bir yorumda bulunmak zordur.

Bu oyun dışında, aşık kemiğiyle beştaş benzeri bir oyun oynanırdı. Sözlük yazarı Pollux, Onomasticon adlı eserinde, bu oyunu şu şekilde anlatır: Aşık kemikleri havaya atılır ve elin sırtıyla yakalanmaya çalışılır. Eğer aşıkların bir kısmı yere düşmüşse, bu defa elin üzerindeki aşıklar yere düşürülmeden diğerlerinin yerden alınması gerekir. Bu oyun kadınlar tarafından oynanır (akt: British Museum, Department of Greek and Roman Antiquities, 1920: 203-204).

Herculaneum kentinde bir evin duvarına çizilen resimde mitolojik bir hikaye nakledilirken bu türden bir aşık oyunu oynayan kızlar da gösterilmiştir (Levha 4: Herculaneum duvar resmi ve çizimi). Efsaneye göre tanrıça Leto, Niobe'nin "Benim Leto'dan daha çok çocuğum var."

diyerek övündüğünü duyunca çok sinirlenir ve Niobe'nin çocuklarını öldürtüp kendisini de taşa çevirir (Erhat, 2010: 218). Resimde bu olayın hemen öncesi betimlenmiştir. Solda duran Leto'dur. Sağ tarafta ise Niobe, kızı Phoebe tarafından özür ve af dilemesi için Leto'ya doğru itilmektedir, fakat Leto'nun onu pek dikkate aldığı yoktur. Üçünün ayaklarının arasında ise

Niobe'nin kızları Aglaia ve Ileria çömelmiş, biraz sonra öldürüleceklerinden habersiz, masum bir şekilde aşık oyunu oynamaktadır (Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi İnternet Sitesi).

Capua antik kentinde (İtalya) ortaya çıkarılan, MÖ 330-300 (Helenistik Dönem) arasına tarihlenen kilden bir heykel grubunda, iki kadın karşılıklı çömelmiş, aşık oynarken betimlenmiştir (Levha 5: Aşık oynayan iki kadın).

Yunanistan-Corinth'te bulunan, MÖ yaklaşık 350'lere tarihlenen, tunçtan bir ayna kapağında Aphrodite ve Pan aşık oynarken betimlenmiştir (Levha 6: Ayna kapağı). Yarı

insan yarı keçi şeklinde betimlenen Pan, oyun tahtasının üzerine çömelmiş, bir elinin işaret parmağını havaya kaldırmış, bir şeye itiraz etmekte veya Aphrodite'i uyarmaktadır. Güzellik tanrıçası Aphrodite ise yine işaret parmağıyla oyundaki bir şeyi göstermektedir. Belli ki hararetli bir oyun oynanmaktadır.

Roma kentinde, Trajan Hamamı'nın kalıntıları arasında bulunan, MÖ. 1. yüzyıla tarihlenen ve "Yamyam" adıyla bilinen mermer bir heykelde, bir çocuk, aşık oyunu nedeniyle kavga ettiği rakibinin ayağını ısırır şekilde betimlenmiştir (Levha 7: Yamyam). Üzerinde

durduğu kaide ve aşık kemikleri duruyorsa da çocuğun ayağını ısırdığı rakibi günümüze maalesef ulaşmamıştır.*

ETNOGRAFİK VE GÖRSEL KAYITLARDA AŞIK OYUNLARI

Aşık kemiğiyle oynanan oyunlara, dünyanın hemen her yerinde, neredeyse tüm kültürlerde rastlanır. Bu oyunlar çok sık olmasa da yazılı ve görsel belgelere de yansımışlardır.

Hollandalı ressam (Yaşlı) Pieter Bruegel (1525-1569), 1560 tarihli "Çocuk Oyunları" (De kinderspelen) adlı tablosunda, o dönemde Hollanda'da oynanan çocuk oyunlarından 80 tanesini resmetmiştir. Resmin sol alt köşesinde, yaşları büyükçe iki kız, karşılıklı aşık oynarlar [Levha 8: (Yaşlı) Pieter Bruegel'in "Çocuk Oyunları" tablosu].

18. yy Fransız ressamlarından Jean-Baptiste-Siméon Chardin (1699-1779) de tek başına aşık oynayan bir kadını, "Aşık Kemikleri" (Les Osselets) (1734) adlı tablosunda resmetmiştir (Levha 9: Jean Baptiste Simeon-Chardin'in "Aşık Kemikleri" tablosu).

100 yılı aşkın bir süre önce yapılan bir araştırmada, Hollanda ve Belçika'da, metalden yapılmış aşık kemiği kopyalarının satıldığı ve çocukların bunlarla bir tür oyun oynadıkları belgelenmiştir. Söz konusu dönemde Avrupa genelinde aşık kemiği için kullanılan isimler ise şunlardır: *Knuckle-bones, Knuckle-downs, Five-bones, Five-stones, Jacks, Jack o' five-stones, Fivies, Dibs, Dabbers, Chuckies, Chuckie-stones, Marbles and Dubs* (Lovett, 1901:

* Homeros İlyada'da Patroclos'un, çocukken aşık oyununda sinirlendiğini ve oyun arkadaşını öldürdüğünü yazar (Homeros, XXIII. 87-88). Bu heykel belki de bu hikâyeyi canlandırmaktadır.

284). Lovett Avrupa'nın birçok yerinde bu tür oyunların oynandığını belirtir (Lovett, 1901: 283).

1950'li yıllarda Avustralya'da bir araştırma yapan Howard, beştaş benzeri bir aşık oyununun çocuklar arasında çok yaygın olduğunu belirtir. Gerçek aşık kemiği zor bulunduğundan, çeşitli malzemelerden yapılan kopyaları satılmaktadır (Howard, 1958: 35).

Amerikan yerlileri arasında da aşık kemiğiyle çeşitli oyunlar oynanır. Bazı araştırmacılar bu oyunların yerlilere Avrupalı istilacılar tarafından öğretildiğini savunurken (Lewis, 1988: 764), bazı araştırmacılar da bu oyunların yerlilerin kendi gelenekleri olduğunu belirtir (Eisenberg, 1989: 345). Güney Amerika yerlilerinin konuştuğu dil olan Quechuada aşık

kemiğiyle oynanan oyuna verilen isimle (*tava*), benzer bir oyuna İspanyolcada verilen isim (*taba*) arasındaki benzerlik, ilk grubun en temel argümanıdır (Lewis, 1988). İkinci gruptakiler ise kıta keşfedilmeden önceki dönemlere ait mezarlarda bulunan aşık kemiklerini iddialarının delili olarak sunarlar (Eisenberg, 1989). Muhtemelen Avrupalılar istila etmeden önce yerliler tarafından oynanan bazı oyunlar, Avrupalıların getirdiği oyunlarla karışarak devam etmiştir.

Meksika'nın kuzeybatısında yaşayan Tarahumaralar, aşık kemiğinin her bir yüzüne bir numara verdikleri bir oyun oynarlar. Yine Meksika'nın kuzeybatısında yaşayan yerli bir halk olan Tohono O'odhamlar (Papagolar), bizona ait aşık kemikleriyle Tan-wan adında, yazı-tura benzeri bir oyun oynarlar. Kosta Rika'da yaşayan yerli bir grubun aşık kemiğiyle oynadığı oyuna verdikleri isim, *Choque suelo*dur (Lewis, 1988: 764; Lovett, 1901: 283).

Kuzey Amerika'nın güneydoğusunda, Mississippi Nehri çevresinde yaşayan yerlilerin de aşık kemiğini oyun aracı veya zar olarak kullandıkları belgelenmiştir (Lewis, 1988: 761, Table I-II).

Orta Asya toplumlarında da aşık kemiğiyle oynanan çeşitli oyunlar bir hayli yaygındır. Kaşgarlı Mahmut'un 1072-1074 yıllarında yazdığı Divanü Lügat-it Türk'te adı geçen çocuk oyunları arasında çelik çomak, ceviz, bebek vs. oyunların yanı sıra aşık oyunu da vardır (Onur, 2005: 439). 15. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut Hikayeleri'nde çocukların aşık oynadığından şu şekilde söz edilir: "*Meğer sultanım, Dirse Han'ın oğlancığı, üç de ordu uşağı meydanda aşık oynuyorlardı.*" (Gökyay, 2006: 10, 36).

Orta Asya Türkleri arasında aşık oyunu halen oynanmaktadır (Özhan & Muradoğlu, 1997). Aşık kemiği ise şans sembolü olarak bilinir.*

Oxford Üniversitesi, Bodlein Kitaplığı'nın görevlisi, Profesör Thomas Hyde'ın, Doğu ülkelerinde oynanan oyunlarla ilgili yazdığı *De Ludis Orientalibus* (1694) adlı Latince kitapta adı geçen ve tanımı verilen birçok oyun arasında aşık oyunu da vardır (And, 1963).

İran'ın batısında, Zagros Dağlarındaki Kürt köylerinde 1959-60 yıllarında bir etnografik araştırma yapan Amerikalı arkeolog Patty Jo Watson, çocuklar tarafından aşık kemiğiyle çok çeşitli oyunlar oynandığını ve arkeolojik kazılarda bulunan aşık kemiklerine dayanarak, bu oyunların Yakın Doğu'da çok eski (7000 yıllık) bir geçmişi olduğunu belirtir (Watson, 1979: 199).

Divan şiirinde aşık oyunundan çok az da olsa bahsedilmiştir. Oyunun nasıl oynandığı veya kurallarına dair bir bilgi ise verilmemiştir. 16. yüzyılda yaşamış İshâk Çelebi, Bursalı Rahmi ve Aşık Çelebi, beyitlerinde aşık oyunundan söz eden şairlerdir (Kaplan & Poyraz, 169).

Osmanlı döneminde aşık oyununun nasıl oynandığına dair veri azdır, ancak Tezcan sarayda aşık kemiğiyle beştaş benzeri bir oyunun oynandığını belirtir (2006: 161).

ANADOLU'DA AŞIK OYUNLARI

Aşık oyunları, Metin And'ın yaklaşık 30 yıl önce yazdığına göre, çeşitleri ve terimleri bakımından Anadolu'daki en zengin oyunlardan biridir. Fal, niyet, kumar, katışık oyunlar

* Aşık kemiğinin Orta Asya Türk toplumlarındaki manası ve Şamanizm'le ilgisi için bkz: Elçin, 1986: 496

vb olmak üzere, aşık kemiğiyle oynanan yüze yakın oyun vardır (And, 1979). Ancak aşık oyunlarına geçmeden önce, oyunda kullanılan kemiğin farklı kullanımlarına ve kültür içindeki yerine de kısaca değinmek gerekir. Yüksel, Akdağmadeni (Yozgat) çevresinde oynanan aşık oyunlarıyla ilgili makalesinde bu kullanımlara dair de örnekler verir (1998: 59-60). Buna göre, aşığın tedavi edici gücü olduğuna dair bir inanış vardır ve bazı hastalıkların tedavisinde, örneğin kurdeşen veya dabaz adı verilen ürtiker hastalığında öncelikle kurt aşığı, yoksa diğer hayvanların aşığı omza takılmakta veya banyo yapılacak suya konmaktadır. Aşığın nazardan koruduğu inancı da yaygındır. Bu sebeple çocukların sağ omuzlarına aşık kemiği dikilir. Bunun çocuktaki kemik gelişimine da katkı sağlayacağına inanılır. Yine nazardan korumak için beşiklere aşık kemikleri asılır. Bu aşıklar, beşik sallandıkça birbirine değerek ses çıkarır ve çocuğun dikkatini çekerek onu eğlendirmeye de yarar. Aşık kemiğinin mal paylaşımında yazı-tura gibi kullanıldığı da tespit edilmiştir. Aşık kemiği ile fal bakılması ise çeşitli kültürlerde görülen, kökeni çok eskilere giden bir gelenektir. Yüksel, aşığın her bir yüzüne numaralar yazıldığını ve üste gelen numaraya göre Kur'an'ın ilgili yerinin açılıp okunarak, fal bakan kişiler tarafından yorumlandığını belirtir.*

Aşık oyununda, aşığın hangi hayvana ait olduğundan tutun, aşığın her bir yüzüne, vuruş / atış şekillerine ve aşığın atıldıktan sonraki duruşuna kadar, bir hayli zengin ve çeşitli terimler kullanılır. Bu yazıda terimlerin tümüne yer vermek mümkün değil, ancak sözkonusu terim çeşitliliği ve zenginliğini bir nebze olsun gösterebilmek, ayrıca aşağıda değinilecek oyunların anlaşılmasını sağlamak amacıyla bir kısmını vermekte yarar vardır:**

Aşık kemiğinin geniş, çukur (içbükey) tarafı (veya bu tarafın yukarıya doğru gelmesi): Aç, Çik, Kahya, Kel Ali (Levha 3'te 4 numara).

Aşığın geniş, tümsek (dışbükey) tarafı (veya bu tarafın yukarıya doğru gelmesi): Tok, Tök, Homba, Tombelek, Hırsız (Levha 3'te 3 numara).

Aşığın dar, çukur tarafı (veya bu tarafın yukarıya doğru gelmesi): Kazak, Zil, Al, Alçı (durmak), Bey, Kelle, Kabak, Say, Şek, Mire (Levha 3'te 6 numara).

Aşığın dar-düz tarafı (veya bu tarafın yukarıya doğru gelmesi): Dalak, Talak, Doka, Doğa, Dogga, Dua, Sıç, Toğan, Gayda, Angi, Taladı, Şek (Levha 3'te 1 numara).

Aşığın sivri uçları (veya bunların yukarıya doğru gelmesi): Dımıh, Homo, Oma, Debeş.

Büyükbaş hayvanlardan (dana, inek, manda vb) çıkarılan aşık: Api, Huma, Maka, Gapanas, Şaka, Lobut, Tonaka, Damaç.

Kuzu, oğlak vb yavru hayvanlardan çıkan küçük aşık: Vicir, Cilbez, Çilimbez.

Atışta kullanılan baş aşık: Saka, Atmar, Atmir, Atmer, Galle, Enek, Enik, Yuma, Han.

Hayvanın sağ ayağından çıkarılan aşık: Sağaz, Sağba, Sağ aşık.

Hayvanın sol ayağından çıkarılan aşık: Solaz, Solba, Solak aşık.

Geniş yüzeyleri (Çik ve Tök) sürtülerek düzleştirilmiş, ortasına açılan bir deliğe

* Bu falın Yunan ve Roma kültürlerindeki kökenleri için bkz. (Meriç, 1996; David, 1955).

** Terimlerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Caferoğlu, 1941: 143-152; And, 1974: 260-266; Yüksel, 1998: 57-58; Kulak, 2012; Özen, 1976a: 10; Elçin, 1986.

kurşun akıtılarak ağırlaştırılmış aşık: Gurşumba, Kurşunba.

Dar-düz (Dalak) tarafı sürtülerek düzleştirilmiş ve kırmızıya boyanmış, uğurlu kabul edilen aşık: Kınalı (aşık).

Oyunda ilk oynama hakkını kazanan kişi: Başcıl.

Aşık kemiği ve oyunuyla ilgili atasözü, deyim ve beddualardan bazıları şunlardır:

Aşık daima bey oturmaz: İşi çoğunlukla iyi giden bir kimse, talihinin her zaman ona yâr olamayacağını bilmelidir (TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü).

Aşığı cuk oturmak: İşi çok olumlu bir biçim almak (TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü).

(Biriyle) aşık atmak: 1) Yarış etmek, yarışmak: *"Yonca, bu iki erkek çocuktan ayrı bir yaratık olduğunu, onlarla aşık atamayacağını bilir."* -Oktay Rifat. 2) Boy ölçüşmek (TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü).

Aşığın kırkı bir para amma, utulduğuma yanarım: Kaybettiğim şeylerin bir kıymeti yok, ben yenildiğime üzülüyorum (Aşkun, 1942'den akt: Onur & Güney, 2002: 67).

Aşığın kınalansın: Elini attığın iş iyi olsun (Elçin, 1986: 492).

Aşığın kör olsun: İşin bozulsun (Elçin, 1986: 493).

Aşığın kırılsın (Elçin, 1986: 493).

Günümüzde Anadolu'da aşık oyunu, nispeten kırsal kesimlerde halen oynanmaktadır (Oğuz & Ersoy, 2007). Anadolu'da oynanan aşık oyunlarını, kemiğin oyun içerisindeki kullanımına göre, her biri kendi içerisinde çeşitli alt gruplara bölünebilecek, başlıca üç gruba ayırmak mümkündür. Burada her bir grubun kısa bir tanımı yapıldıktan sonra, o grubu en iyi temsil edebilecek, basit bir oyunun nasıl oynandığına ve kurallarına dair bilgi verilecektir.* Her bir gruptaki oyunların kendi içinde çok çeşitlilik gösterdiği de tekrar hatırlatılmalıdır.

1. Grup: Kemiğin misket gibi kullanıldığı, atmalı, vurmalı oyunlar.

Bu oyunlar, bir aşık kemiğini misket (bilye) gibi kullanarak başka bir aşığı veya aşıkları vurmak, bir çizgi / çember dışına çıkarmak, bir çukura sokmak vb. suretiyle oynanır. Anadolu'da aşıkla oynanan oyunlar arasında en yaygın ve çeşitli olanı bu gruptaki oyunlardır. Bu gruptaki oyunların kökeni muhtemelen Orta Asya Türk toplumlarına değin gider; zira günümüz Orta Asya toplumlarında da benzer oyunlar oynanmaktadır. Ayrıca oyunda kullanılan terimler bakımından da her iki coğrafya arasında çok sayıda benzerlik vardır (Özhan & Muradoğlu, 1997; Bayar Çelebi, 2007; Elçin, 1986).

Bu gruptaki oyunlar içinde en basit olanlardan biri, Akdağmadeni (Yozgat) civarında oynanan "Çizgili Aşık Oyunu"dur (Yüksel, 1998: 60):

> ***Çizgili aşık oyunu:*** *Oyuncu sayısı oyun alanının durumuna göre değişir. Önce bir daire çizilir, aşıklar bu dairenin tam ortasına dikilir. Dairenin karşısına, en az üç metre uzaklıkta bir çizgi çizilir. Oyuncuların enekleri karıştırılır ve hepsi birden yere atılır. Enekten bir tanesi farklı düşerse o kişi öncülü olur (Diyelim ki, beş aşıktan bir tanesi «zil», dört tanesi «tök» konarsa «zil» konan öncülü olur). Tekrar atış*

* Bu yazının amacı aşık oyunlarını tasnif etmek veya geçmişte yapılmış tasnifleri tartışmak değildir. Tarih boyunca oynanmış aşık oyunlarını da kapsaması amacıyla bu yollu bir tasnif tercih edilmiştir.

yapılır ve ikinci, üçüncü, dördüncü, vd. seçilir. Birinci gelen atışa başlar (bu sıra ile devam eder). Çizgiden dairedeki dikilen aşıkları vurmaya ve vurulan aşığı daireden çıkarmaya çalışır. Aşık daireden dışarı çıkarsa onu alır. Eneğin konduğu yerden aynı şahıs tekrar atış yapar, eğer vuramazsa diğer kişiler sıra ile atış yaparlar. Dairedeki aşığı vurup çıkaran çıkardığı aşığı alır. Dairenin yanından atan kişi her atışta aşığı vurup daireden çıkarırsa hepsini alır.

2. Grup: Kemiğin zar gibi kullanıldığı, fal, niyet, kumar oyunları.

Bu oyunlar, aşık kemiğinin her bir yüzünün farklı olması hasebiyle zar gibi kullanıldığı oyunlardır. Bu türden aşık oyunları sırf eğlence amacıyla oynanabildiği gibi (örneğin "Aşığım ne kişi" oyunu: Bayrı, 1972: 235), kumar olarak da oynanır (örneğin "Üç aşık" oyunu: Turan, 1997'den akt: Onur & Güney, 2002: 509).

Bu gruptaki oyunlar arasında en basit olanlardan biri, Sivas civarında oynanan "Ver Bir" oyunudur (Özen, 1976b: 17):

Ver bir: *Bu oyun iki oyuncu ile oynanır. Her iki oyuncu aşıklarını ayrı kümeler halinde toplarlar. Eneke atılarak başcıl seçilir. 1. Başcıl enekesini yere atar. Aç veya tok düşerse oyun diğer çocuğa geçer. 2. Talar düşüren oyuncu karşı taraftan bir aşık alır ve enekesini tekrar atar. 3. Bu oyunda zilin önemi yoktur. Zil düşüren oyun sırasını kaybeder. Oyun kümedeki aşıklar bitinceye kadar devam eder.*

3. Grup: Kemiğin taş gibi kullanıldığı, beştaş benzeri oyunlar.

Aşık kemiği taş gibi kullanılarak oynanan ve genelde beştaş olarak bilinen oyundur. Bu oyun da hem köken olarak çok eskiye gider hem de dünya çapında çok yaygındır.

Bu oyuna verilebilecek en güzel örnek ise Tekirdağ civarında oynanan "Aşık Oyunu"dur (Artun, 1992'den akt: Onur & Güney, 2002: 349-350):

Aşık oyunu: *En az iki, en çok dört veya beş kişi arasında oynanır. Oyun için küçük bir top ve 4-6 veya en çok 8 aşık gerekir.* (…) *Oyun önce ilk oynayacak olanı saptamak amacıyla atışmayla başlar. Aşıklar elin içine alınır. Sonra atılır ve el üstünde en çok aşık tutan birinci oynama hakkını elde eder. Aşıklar, rastgele yere atılır, İlk işlem bunların yıkık olanını düzeltmektir. Top havaya atıldığında teker teker topu yere düşürmeden aşıklar düzeltilir, sonra tek tek yerden toplanır, ikinci kez yine rastgele atlır, düzenlenir. Bu defa ikişer ikişer daha sonra üçer, üçer, dörder dörder ve son olarak da hepsi birden alınır. Eğer oyuncu bu süre içinde aşığı alır topu tutamazsa veya topu tutar aşıkları alamazsa yanar, ikinci oyuncu devam eder. Aşık toplama ve düzenleme işlemi böylece bittikten sonra "El değmeden" oyunu gelir. Aşıklar toplanırken veya düzenlenirken elin yere değmemesi yerdeki aşıkların birbirleriyle temas etmemesi gerekir. "El üstü dürüst" oyununda aşıklar aynen toplanır. Ancak top atılırken el üstünde tutulur, sonra havaya atılır. "El üstü kepçe"de yine top tutulurken el kepçe şeklinde topu yandan tutar. Bu işlemler bittikten sonra aşıklar yine yerde düzeltilir, tek tek toplanır. Bu kez toplananlar yere konmayıp parmaklar arasına dizilir. Top yine atılır ve el aşıklarla birlikte yere vurulurken şu tekerlemeler söylenir. 1. Kes makas, ne kesersin?/ Ali, Vali/ Bir şeftali/ Bırak bari. 2. Yoğurtçu yoğurdun kaça?/ Elli/ Yirmi beşe verirsen alırım. 3. Tak tak, kim o?/ Bekçi baba!/ Ne istiyor? Para.*

Bunlardan başka aşıkları çevirme, değiştirme v.b. oyunlar da vardır. Değiştirmede yıkık olan aşıklar düzeltilir, düzgün olanlar yıkılır. Değiştirme yine aynı şekilde. Son oyun ise "Köprü veya Çoban" adını alır. Aşıklar yere atılır. Hepsi olduğu yerde yıkık olanlar düzeltilir ve el köprü şekline sokulur. Amaç tek tek aşıkları köprü altından geçirmektir. (Topu atıp tutuncaya dek) Aşıklardan birisi çoban olur ki bunun köprüyü geçmeden önce ve geçtikten sonra diğer aşıklara temas etmemesi, köprü altından geçerken de köprüye sürtünmemesi gerekir. Çoban olan aşık en son olarak köprüyü geçer. Oyunun sonunda oyunu tamamlayan aşıkları eli içine alır ve havaya atıp el üstünde kaç tane aşık tuttuysa o kadar sayısı olur.

SONUÇ

Birçok canlı türü, bilhassa çocukluk dönemlerinde oyun oynamayı sever. İnsanoğlu ise yaş ve cinsiyetten bağımsız olmak üzere, oyun oynamaya ve oyun oynayanları, yani bir rekabet içinde olanları seyretmeye, diğer canlılardan çok daha fazla vakit ayırır. İnsanoğlunun ürünü olan hemen her kültürde, eğlence veya yarışma amacıyla çeşitli oyunlar oynanır. Aşık kemiği kullanılarak oynanan oyunlar da hem coğrafi açıdan birbiriyle ilgisi / ilişkisi olmayan çok çeşitli kültürlerde görülen hem de geçmişi çok eskilere giden bir oyundur.

Günümüzde teknolojik imkânların artması ve daha kolay ulaşılabilir hale gelmesi, sosyal yaşamı da etkilemekte ve köklü bir değişim meydana getirmektedir. Sosyal yaşam içerisinde önemli bir rolü olan oyunlar da bu değişimden nasibini almaktadır. Oyun anlayışlarının ve oyun türlerinin değişmesiyle, aşık oyunu gibi eski ve geleneksel oyunlar da unutulmaya yüz tutmuştur. Yaklaşık 50 yıl öncesine kadar Türkiye'nin hemen her bölgesinde çok çeşitleri oynanan aşık oyunu, bugün artık yalnızca bazı kırsal kesimlerde oynanmaktadır.

KAYNAKÇA

Amandry, P. (1984). Os et coquilles. *L'Antre Corycien, II. Bulletin de Correspondance Hellenique Supplement IX*, 347–380.

And, M. (1979). Çocuk Oyunlarının Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi. *Ulusal Kültür (4)*, 42–67.

And, M. (1974). *Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

And, M. (1963). Türk Oyunları Üzerine Latince Bir Kitap. *Türk Folklor Araştırmaları 8 (166)*.

Artun, E. (1992). *Tekirdağ Çocuk Oyunları*. Tekirdağ: Trakya Doğuş Tesisleri.

Aşkun, V. C. (1942). *Sivas Folkloru*. Vol. 2. Sivas.

Bayar Çelebi, D. (2007). *Türkiye ve Azerbaycan'daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Muğla.

Bayrı, M. H. (1972). *İstanbul Folkloru*. İstanbul: Eser Yayınları.

Bejenaru, L., Monah, D. & Bodi, G. (2010). A Deposit of Astragali at The Copper Age Tell of Poduri-Dealul Ghindaru, Romania. *Antiquity 323 (84)*. http://www.antiquity.ac.uk/projgall/bejenaru323/

Bilgen, N. (2004). 2002 Yılı Çavlum Köyü Mezarlık Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı 25/1*, 139–146.

Boehmer, R. M. (1972), *Die Kleinfunde von Boğazköy. Aus Den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969*, Berlin: Gebr. Mann Verlag.

British Museum, Department of Greek and Roman Antiquities. (1920). *A Guide to the Exhibition Illustrating Greek and Roman Life*, London.

Caferoğlu, A. (1941). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II. Oyunlar, Tekerlemeler, Yanıltmaçlar ve Oyun Istılahları. Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum Niğde, Vilayetleri Oyunları*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Dally, R. (2006). Worked Bone. *Çatalhöyük Archive Report 2006,* 153–156.

Dandoy, J. (1996). Astragali, The Ubiquitous Gaming Pieces. *Expedition 38 (I)*, 51–58.

David, F. N. (1955). Studies in the History of Probability and Statistics I. Dicing and Gaming (A Note on the History of Probability). *Biometrika 42 (1 / 2)*, 1–15.

Duru, R. (1992). Höyücek Kazıları 1990. *Kazı Sonuçları Toplantısı XIII/1*, 155–162.

Eisenberg, L. E. (1989). On Gaming Pieces and Culture Contact. *Current Anthropology 30 (3)*, 345.

Ekin-Meriç, A. (2007). *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

Elçin, Ş. (1986). Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler. *Türk Kültürü (280)*, 491–499.

Erhat, A. (2010). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gökyay, O. Ş. (2006). *Dede Korkut Hikayeleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Herodotos. (2009). *Tarih*. Çeviren: M. Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Homer. (1924). *The Iliad* (English Translation: A.T. Murray). London: Harvard University Press.

Howard, D. (1958). The Game of 'Knucklebones' in Australia. *Western Folklore 17 (1)*, 34–44.

Kaplan, Y. & Poyraz, Y. (2010). Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı - Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı 3 (15)*, 151–175.

Kulak, B. (2012). Aksaray Oyun Kültürü. Aşşık. *Kırk Bir Kere Aksaray (2)*, 15–16.

Lewis, R. B. (1988). Old World Dice in the Protohistoric Southern United States. *Current Anthropology 29 (5)*, 759–768.

Lloyd, S. & Mellaart, J. (1955). Beycesultan Excavations: First Preliminary Report. *Anatolian Studies 5*, 39–92.

Lovett, E. (1901). The Ancient and Modern Game of Astragals. *Folklore 12 (3)*, 280–293.

Mellink, M. J. (1956). *A Hittite Cemetery at Gordion*. Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania.

Meriç, R. (1996). *Metropolis. Kazıların İlk Beş Yılı. 1990-1995*. İstanbul: Metropolis Dostları Derneği.

Minniti, C. & Peyronel, L. (2005). Symbolic or Functional Astragali from Tell Mardikh-Ebla (Syria). *Archaeofauna 14*, 7–26.

Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi İnternet Sitesi. (Tarihsiz). http://

museoarcheologiconazionale.campaniabeniculturali.it/thematic-views/image-gallery/RA124?searchterm=latona%2C+nio

Neils, J. (1992). The Morgantina Phormiskos. *American Journal of Archaeology (96-2)*, 225–235.

Oğuz, M. Ö. & Ersoy, P. (2007). *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Onur, B. (2005). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi. Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.

Onur, B. & Güney, N. (2002). *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Özen, K. (1976a). Sivas Ve Çevresinde Çocuk Oyunları 1: A. Aşık Oyunları. *Sivas Folkloru (40)*, 10–11, 23.

Özen, K. (1976b). Sivas Ve Çevresinde Çocuk Oyunları 4: A. Aşık Oyunları. *Sivas Folkloru (44)*, 17–18.

Özhan, M. & Muradoğlu, M. (1997). *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Russell, N. (2003). Worked Bone 2003. *Çatalhöyük Archive Report 2003*, 76-82. http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2003/ar03_13.html

Russell, N., Pawlowska K. & Martin, L. (2003). Çatalhöyük Animal Bone Report. *Çatalhöyük Archive Report 2003*, 69-76. http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2003/ar03_13.html (01.04.2012).

Russell, N., Twiss, K., Pawlowska, K. & Henton, E. (2006). Animal Bones *Çatalhöyük Archive Report 2006*, 141-153. http://www.catalhoyuk.com/downloads/Archive_Report_2006.pdf

Tezcan, H. (2006). *Osmanlı Sarayının Çocukları. Şehzadeler Ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*. İstanbul: Aygaz.

Türk Dil Kurumu (TDK). (Tarihsiz). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=a%FE%FDk&hng=tam

Turan, M. (1997). Kağızman Folklorunda Çocuk Oyunları. *Folklor / Edebiyat (11)*, 135–152.

Watson, P. J. (1979). *Archaeological Ethnography in Western İran*. Arizona: The University of Arizona Press.

Yüksel, H. A. (1998). Akdağmadeni Çocuk Oyunları: Aşık Oyunu. *Milli Folklor Yaz (38)*, 57–62.

Özet

Geçmişten Günümüze Aşık Oyunları

Dört ayaklı memelilerin arka ayaklarının diz kısmında bulunan aşık kemiği, altı yüzlü, düzgün biçimli ve köşeli olduğundan, geçmişten günümüze değin, çeşitli oyunlarda, oyun aracı olarak kullanılmıştır. Yazı öncesi döneme ait arkeolojik yerleşmelerde, çeşitli bağlamlarda, çok sayıda aşık kemiği veya aşık kemiği kopyası ortaya çıkarılmıştır. Bunların oyun aracı olarak kullanılıp kullanılmadığına dair kesin bir yorumda bulunmak zordur. Aşık kemiğinin bir oyun aracı olarak kullanıldığını gösteren en eski veri, Geç Hitit Dönemi krallıklarından Karkamış'ta (Gaziantep) ortaya çıkarılmıştır. Sonraki dönemlerde, özellikle Yunan ve Roma dönemlerine ait yazılı belgelerde aşık oyunlarından ve kurallarından söz edilmiş, görsel sanat eserlerinde de aşık oyunu oynayanlar betimlenmiştir. Etnografik ve tarihi kayıtlara göre, aşık kemiğiyle oynanan oyunlar, dünyadaki neredeyse tüm kültürlerde görülür. Orta Asya'dan Amerika'ya değin, birbiriyle ilgisi / ilişkisi olmayan çok çeşitli coğrafyalarda, aşık kemiğiyle oynanan çeşitli oyunlar vardır. Anadolu'da ise aşık oyunları, hem türleri bakımından hem de oyunlarda kullanılan terimler bakımından, en zengin oyunlardan biridir. Bu oyunları, kemiğin misket gibi kullanıldığı, atmalı, vurmalı oyunlar; kemiğin zar gibi kullanıldığı, fal, niyet, kumar oyunları; kemiğin taş gibi kullanıldığı, beştaş benzeri oyunlar olmak üzere, başlıca üç grupta toplamak mümkündür. Günümüzde, teknolojik değişimin sosyal yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisi, kendini çocuk oyunlarında da göstermiştir. Aşık oyunları gibi sokak oyunları artık unutulmaya yüz tutmuştur veya yalnızca kırsal kesimlerde oynanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çocuk oyunları, Aşık oyunu, Beştaş, Aşık kemiği

Abstract

Knuckle-Bone Games From Past To Prsent

Knuckle-bone (astragalus) is located the ankle part of the hind leg in four-footed mammals. Its six-sided rectangular form and regular shape makes it suitable to hold in hand or to throw as well. Due to these features, knuckle-bone is used as a gaming piece in various games, through time. In many prehistoric sites, knuckle-bones or their replicas are exposed in various contexts. It is hard to claim if they are used as a gaming piece or not. The oldest evidence about knuckle-bone games is from Karkamış (Gaziantep), one of the Late Hittite Period kingdom. In Ancient Greek and Roman periods, knuckle-bone games are mentioned in the literature and illustrated in the visual arts. According to the etnographical and historical data, there are various knuckle-bone games in almost every culture, from Central Asia to the America. In Anatolia, knuckle-bone games are one of the richest, both in terms used in the games and variety. These games can be divided into three main groups: throwing and hitting games in which the bone used as an agate; divination and gambling games in which the bone used as a dice and jackstone games in which the bone used as a jackstone. The transformative effects of the technological changes on the social life, has been also changed children games. Nowadays, knuckle-bone games fall into oblivion or is played only in the rural areas.

Keywords: Children games, Knuckle-bone game, Jackstone, Astragalus